

PORTFÓLIÓ

A LEGSZEBB ÉNEMET KERESTEM MUNKACÍMŰ MONOGRÁFIÁMHOZ

FEKETE MAGYAROK¹

Szócs Kálmán: Négernek lenni

Az Illés együttes *Human Rights* című, *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát* üdvözlő lemezét 1971-ben Erdős Péter csak úgy engedte megjeleni, ha azt Angela Davisnek, a hírhedt afroamerikai baloldali filozófusnak ajánlják. A zenekar tagjai vonakodva, de belementek az alkuba, és a lemez mellékletében eleget tettek az ajánlásnak. A „fehér album” körüli hercehurcára Bródy János szinte szabadkozva emlékezik vissza több mint húsz év távlatából, Kocsis L. Mihály *Énekelt történelem* című riportkötetében. A *Human Rightson* jelent meg először a *Te kit választanál* című dal is, mely később, mint tudjuk, az *István, a király* egyik nyitánya lett, egyszersmind szép példáját adva annak, hogyan vándorol kontextusról kontextusra egyazon műalkotás. István király korából különben több olyan szövegemlék is származik, melyek máig eldöntetlen módon, vallási, etnikai vagy politikai szempontok alapján Magyarországot Fehér és Fekete Magyarországra, a magyarokat fehér és fekete magyarokra különítik el. Több elmélet szerint a fekete magyarok a pogány, vagyis a még „meg nem hódított”, keleten élő magyarok voltak.

Szócs Kálmán *Négernek lenni* című költeménye voltaképpen huszadik századi fekete magyarokról szól, tehát allegória. Ezt az állítást azonban a vers szövegéből közvetlenül nem támasztja alá semmi, ráadásul a témamegjelölő alcím még egyértelműsítene is az olvasatot: *Amerikai négerlázadásokra*. Ennek a feszültségnek a feloldása érdekében célszerűnek tűnik megvizsgálni a címadó motívum szerepét abban a szellemi közegben, amelyben maga a mű is keletkezett.

Az erdélyi magyar irodalmon belüli négerségtoposzra² egy megjegyzés erejéig Szócs Géza is felhívja a figyelmet *Itt Herbert Martin beszél, honnan is?* című esszéjében: „a néger és négerség motívuma – kölcsönvéve máshonnan egy más akusztikájú szót: a négritude – az erdélyi magyar irodalom egyik megkerülhetetlen metaforájává, toposzává vált. Emlékezzünk rá, hogy Tamási (vagyishát Ábel) legtöbbit idézett mondata arról, hogy miért vagyunk a világon, egy ördögűzött néger szájából hangzik el.” Állítása illusztrálásaként Szócs Géza Tamási Áron művén kívül Ligeti Ernő *Az idegen csillag* című regényére utal, illetve Kányádi Sándor neve mellett Szócs Kálmán „egykor kultikus hatású néger-versét” említi. Ennél részletesebben azonban nem támasztja alá a motívum „megkerülhetetlenségét”, és nincs is tudomásunk olyan munkáról, amely elvégezte volna ezt a

¹ Esszém az *Eső* 2019/4. számában jelent meg.

² A „néger” szó használatát elkerülhetetlennek tartjuk az olyan irodalmi alkotásokról való beszéd során, amelyek azt ebben az alakban említik. Meggyőződésünk, hogy egyik általunk hivatkozott szöveg sem használja a szót pejoratív stílusértéken – ellenkező esetben a magunk részéről fel sem merülne a szerepeltetésük. (Megjegyzendő mindemellett, hogy a szó a 2003-as kiadású *Magyar értelmező kéziszótár*ig semlegesnek számított. Vö. Zalán Tibor *Képmutogató* című, 2005-ös versével: „Feketén bólingat / a szomszéd, / hisz néger, / mondhattam volna // így is, de csak régen”.)

vizsgálatot. Ezt a hiányt természetesen egyelőre mi sem tudjuk pótolni, csupán olyan mértékben, amennyi szükségesnek látszik alátámasztani értelmezési stratégiánkat a *Négernek lenni* kapcsán.

Ligeti Ernő fent említett, 1932-ben megjelent regényének főhőséül az afrikai származású londoni színészt, Ira Aldridge-ot emelte, „egy a rabszolgasorból jogilag alig, és társadalmilag még egyáltalában fel nem szabadult, lenézett, a köztudatban alacsonyabbrendűnek ítélt faj magános zsenialitásában tragikus egyéniségét.” Az *idegen csillagról* Kós Károly imént idézett, 1933-as recenziója nem habozik kijelenteni: „Úgy érezzük, hogy ez az idegen tárgyú könyv sok kifejezetten magyar tárgyú könyvnél magyarabb és sok erdélyi magyar kisebbségi regénynél erdélyibb és kisebbségibb regény.”

Kós Károly a romániai magyarság és a négerség sorsközösségét a faji elnyomás tragikumában látja meg: az etnikai kisebbségben leledző, az integrációt hátráltató népcsoportok identitásbeli kérdésében, vagyis a hatalmi pozícióban lévők és a hatalmi hierarchiából kirekesztettek viszonyrendszerében. Kós Károly tehát, habár még nem tudná nevén nevezni, de végeredményben posztkoloniális olvasattal él, amelynek a magyar irodalomtudományon belüli alkalmazásáról, alkalmazhatóságáról Kálmán C. György *Irodalomtudomány, '90-es évek* című 1999-es munkájában az alábbiak szerint vélekedik: „Valahogy gyarmatosítási tapasztalataink nincsenek; ezzel talán magyarázható, hogy a posztkolonializmus megismerése, megvitatása, beépülése alig haladt előre. Kérdés, hogy mekkora az esélye, s hogy érdemes-e nagyon hajtani arra, hogy domesztikáljuk.”

Kálmán C. György okfejtése a posztkolonializmus egy meglehetősen szűk definíciója révén jut el annak megkérdőjelezéséig, hogy az a magyar irodalom tekintetében életképes irányzatnak számít-e. Nem lehet például azt állítani, hogy a török hódoltság idején megszállt ország részen nem álltak fenn gyarmati viszonyok, pusztán abból kifolyólag, hogy a szó szoros értelmében nem számítottunk gyarmatnak – és hasonlóan érvényes ez a trianoni határokon kívül rekedt magyar lakosságra is. (Néhány esetben a posztkolonialista szemléletmód határon túli magyar irodalomra vonatkozó bevezetésére tett kísérletet a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kisebbségi szekciója is, a posztkolonializmusnak már egy kiterjesztett definíciójából kiindulva.)

Posztkoloniális megközelítéssel a magyar irodalom olyan, helyenként allegorikus, helyenként kevésbé allegorikus műveinek olvasatát lehetne akár a közoktatásban is frissíteni és árnyalni, mint *Az egri csillagok*, a *Szigeti veszedelem*, a *Bánk bán*, *A walesi bárdok* vagy az *Ének a négerről, aki a városba ment*. Amikor tehát azon meggyőződésünknek adunk hangot, mely szerint ez az értelmezési eljárás megalapozott és termékeny lehet a magyar irodalmak vonatkozásában is, akkor a posztkoloniális szemléletet természetesen nemcsak a ténylegesen gyarmatosítást átéltek népekre tartjuk alkalmazhatónak, hanem – ahogyan az Bókay Antal *Bevezetés az irodalomtudományba* című könyvében is olvasható – „minden olyan társadalmi szintű kapcsolatra, amely mögött egy bizonyos kultúra elfojtása, háttérbe szorítása történik meg egy másik politikai, katonai vagy éppen szellemi hatalma segítségével.” Így tehát érvényesnek tekintjük a romániai magyarság irodalmára is – különösen, ha ezt a lehetőséget annak alkotói „megkerülhetetlen metaforákkal” teremtik meg. Az alábbiakban ezért a négerségmótvum jelenlétét fogjuk röviden áttekinteni a romániai magyar irodalomban, hogy alátámasszuk toposzként való azonosítha-

tóságát, valamint hogy megfelelő kontextust biztosítsunk a *Négernek lenni* allegorikus olvasatához.

Kányádi Sándor *Részeg motyogó* című alanyi versében a következőképp ír magáról: „Én vagyok a fehér néger / nem a bőrom nyelvem néger”, „amit mondok az a néger / ahogy mondom az a néger”. Költészetének későbbi szakaszában is visszatér a motívumhoz, immár egy indián társaságában, a *Dél Keresztje alatt* című költeménye ugyanis így indul: „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor / számolni ujjain számol / különbség ha van az égen / itt a göncöl jön föl este / fölöttük a dél keresztje”. (A romániai magyar irodalom posztkoloniális olvasataihoz egy részletesebb kutatás tudna érdemben hozzászólni. Mindazonáltal azt már az itt felvetett példák némelyike is jelzi, hogy nemcsak a néger-, de az ugyancsak hangsúlyosan jelen lévő indiántoposztra is ki kell terjednie a vizsgálatnak. Ennek a két motívumnak különben az irodalmon kívüli erdélyi kultúrtörténetben is mély gyökerei vannak, elég csak Árva Bethlen Kata 1722-ben felöltött, maga által hímzett menyasszonyi ruhájára gondolnunk, melynek egyik zavarba ejtő díszítőeleme – Palotay Gertrúd 1940-es könyvének megfogalmazása szerint – „a félig madár, félig rovarfélére nyilazó indiánöltözetű szerecsen”.)

Hervay Gizella *Belső gyarmatokon* című versét zárja ekképp: „Egy néger költő énekét / olvastam tegnap – íme, folytatom / harcát a felszabadulásért / a belső gyarmatokon.”

Lászlóffy Aladár *Glória és alleluja* című, John Brown halálára írt költeményének egyik felsorolása Patrice Lumumba és mások mellett Damjanichot és Dózsát is megemlíti. A második versszakban az alábbiakat olvashatjuk: „Nemcsak a négerék, / de a fehérek se, a vörösek és a / sárgák se felejtik el, hogy / valakik mindig leölik azt, / aki szót emel értük, / az ám, / ezért még felkötünk, / sortüzet vezénylő kapitány!” *A biztató csodáról* című, különben költészettárgyú esszéjét is csupán roppant erős metaforái miatt idézzük: „Nem féltém a világot mégsem. Sem a feldúlt csecsen falvakért, sem a balkáni, sivatagi, őserdei rézbőrű-mohácsokért, néger-világosokért, indián-trianonokért.”

Király László *Virradat* címmel írt szülőföldversében vall magáról érzékletesen: „Őszszeér bennem valahol / az ostor cserdülése / visongó rezes kürtök ritmusával // Nagyszemű néger trombitás / bámulja lógó bajszerű csordapásztor-testvéreimet.” Az iméntivel egy kötetben megjelent, a Harlemet is többször említő, *Armstrong* című költeményének pedig ugyancsak ez a kép szolgálhat kontextusául.

Markó Béla *Egy gyarmatárus dobozon* című versét zárja a következő sorokkal: „elviszed ezt a verset is, hazám, / itt élek üres papíron, / tinta szivárog szemhéjam alól, / szétmaszatolom arcomon, / s fekete leszek, mint a négerék / egy gyarmatárus dobozon...”

Ferenczes István *Sekler songs* című, a madéfalvi veszedelmet és a segesvári csatát is felidéző versében egy „néger áll a hargitán”, gyermekverskötete pedig *Indián a Hargitán* címmel jelent meg. Utóbbiban a kötet címadó versét követően olvashatjuk a *Néger leszek* két versszakát: „Ha megnövök, néger leszek, / korom, korom fekete, / kiállok a havazásba, / fehér, fehér szelekbe. // Hátha ott a tágas mezőn / felsír majd egy hópihe, / s észreveszik, hogy nem vagyok / fehér, fehér, kicsike...”

Kenéz Ferenc svéd gyermekverseket tartalmazó kötetének záró darabjában pedig a beszélő elárulja, hogy az édesapja költő, „s időnként / fura verseket ír / fekete, fehér,

sárga / és rézbőrű / gyerekeknek, // s a világ összes / romániai magyar / kisgyermekének is”.

Szócs Kálmán *Négernek lenni* című versét szavalják Szócs Géza *A kisberek böszörmények* című „tragikomédiájában”. A darab egy olyan fiktív kisebbségi magyar településről szól, amelyet a nem magyar állam le akar rombolni, ezért az ott lakók végül elhatározzák, hogy az éppen arra látogató nyugat-afrikai császár segedelmére apellálva négekké válnak. Miután a bőrszíncsere nem sikerül, módosítanak a terven, és immár az indiánvá változást tűzik ki célul.

Végezetül pedig: a *Négernek lenni* szerzője saját versének teremt kontextust, amikor a *Bartók zongorája* című költeményében a „csángó s néger dobos” képével él.

A fentiekben megpróbáltuk tehát felvázolni azt a szöveghagyományt, amely rávilágít a romániai magyar irodalmon belüli négerségmotívum mibenlétére. Igyekeztünk olyan példákat felsorakoztatni, melyekből ezek a metaforikus, szimbolikus jelentések egyértelműen kiviláglanak, hogy azok révén Szócs Kálmán *Négernek lenni* című versének allegorikus olvasatát is megkönnyítsük, melyet annak ellenére elsődlegesnek gondolunk, hogy az alcím látszólag éppen ezen olvasat elbizonytalanításán dolgozik. Ennek az alcímnek a szerepeltetése mögött természetesen feltételezhetünk – az Illés-album esetéhez hasonlóan – cenzúrával szembeni megfontolásokat is, Gál Andrea viszont ezenfelül a poétikai okokra is felhívja a figyelmet *A kisebbségi nacionalizmus torzói a jelenkori erdélyi magyar irodalomban* című tanulmányában: „A kisebbségi probléma más kontextusba való helyezése egyrészt azzal jár, hogy [...] lekopik a beszédről az önsajnálát pátosza, az általában vett kisebbségről való beszédben pedig hitelessé válik saját kisebbségi nacionalizmusunk hangja is.” (Gál a „nacionalizmus” szót nem pejoratív értelemben, hanem „érzelmi töltet nélküli kategóriaként” használja.)

Amennyiben pedig már elfogadtuk a *Négernek lenni* magyarságra vonatkoztatható beszédmódját, úgy az *Amerikai négerlázadásokra* kijelöl egy másik kontextust is a magyar irodalmon belül, ez pedig *A franciaországi változásokra*, Batsányi János epigrammája. A hasonlóság nemcsak a címet alkotó szintagma szintjén, de a versek retorikáját tekintve is jelentkezik: Batsányi ugyanúgy egy másik etnikumra vonatkozó alkalmi példával élve szól elnyomókról és elnyomottokról, és ez a parabolisztikusság nála a vers megszólítottjainak révén explicit párhuzamként is jelentkezik.

A *Négernek lenni* első négy versszaka egyetlen, a halmozás alakzatára épülő, elliptikus körmondat, melynek hiányzó állítmányai (tudniillik, hogy milyen is négernek lenni) a versszöveg kontextusában képződnek meg. A nyelvi szerveződés, a körmondat ugyancsak megidézi Batsányi epigrammáját, de Illyés Gyula kultikus költeményét is. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ezenfelül témájában és tónusában is rokon Szócs Kálmán versével.

A másságalakzatok sora már az első versszak legelején kezdetét veszi, a „más haza” említésével, melynek atmoszféráját kisebbségi szempontból mindenekelőtt a „rettegés” jellemzi. A második versszak már e rettegés okát is egyértelműsíti, hiszen az elnyomás mellett az elnyomók képe is megjelenik, a „fehérek fennkölt fensőbbisége”. A hatalmi pozíció túlsúlyának poétikai nyomatékosítása nemcsak az iménti hármas, hanem az ezt követő alliteráció révén is megképződik: a fehérek „részeg, reszketeg” táncot járnak, me-

lyet különben „tőlünk loptak”. Hasonló célt szolgáló nyelvi eljárás figyelhető meg a szakasz zárlatában, ahol a „fehérek” utolsó szótagja ismétlődik a következő szó elején: „fehérek / Rekedtre őrjöngve mutatják, mi az ének”. A pergőhangok koncentrációja szintén figyelemreméltó a hangsúlyerősítés szempontjából.

A tánc ellopása a vers szövege szerint is egy közösség meglopását jelzi: szimbolizálhatja a kultúra, tágabb értelemben a hagyomány ellopását, a „részeg, reszketeg tánc” pedig a sámántáncon keresztül a spirituális és vallási olvasatokat is beemeli. A hagyomány ellopása a történelem meglopása tekintetében is megmutatkozik, a fehérek ugyanis úgy járják ezt a lopott táncot, hogy nem tudják, „mi a hősi múlt és mi a holnap”.

Talán ezen a ponton érdemes egy rövid kitérőt tenni a posztkoloniális másságalkozatok vizsgálata kapcsán, és megemlíteni, hogy azok létrejötte egy interszubjektív viszonyt előfeltételez. Végeredményben erről beszél Franz Fanon is, amikor *Feketének lenni* című munkájában azt írja, hogy egy feketének „nem elég feketének lennie; a fehér emberrel összefüggésben kell feketének lennie”, hiszen a „saját fajtája körében élő fekete a XX. században nem tudja, kisebbségi helyzete mely ponton jön létre a másikon keresztül.” Ez a „tudás” tehát csak a „másik” szemében tárgyiasuló én tapasztalatán keresztül jelentkezik: „Végül eljött a pillanat, amikor találkoznom kellett a fehér ember pillantásával. Ismeretlen súly nehezedett rám. A valós világ kérdőre vonta elképzeléseimet. A fehér emberek világában a színes bőrűnek nehézségekkel kell számolnia fizikai mibenlétének kialakításában. A testi tudatosság merőben tagadó tevékenység. Harmadik személyű tudatosság.” (Rohonyi Borbála fordítása.)

Ennek az állapotnak a felismerése pedig ahhoz vezet, amit Fanon viszont már vonatkozik elismerni, tudniillik, hogy az elnyomókhöz fűződő érzelmek és ábrázolásmódok hasonlóan egyoldalú, tárgyiasító sztereotípiák és negatív előítéletek révén működnek, mint amilyenek mentén maga az elnyomás is létrejön. Jól tetten érhető mindez a *Négernek lenni* szövegében is, hiszen itt nemcsak a bőrszínek tekintetében minden fekete vagy fehér.

A szereplők kontrapozicionáltságát erősíti az elnyomottakról szóló harmadik versszak eleje is, ahol a korábban tárgyalt „lopás” morális kontrasztjaként a „tisztaság” jelenik meg: „Négernek lenni tiszta nyelvvel, / Fehér fogakkal, izzó testtel”. A fogak említése itt még elbizonytalanítja azt az olvasatot, mely a nyelvet kulturális identitásképző eszköznek érti, ám a sor megismétlődik a versszak zárlatában, lehetőséget biztosítva a valódi többértelműségnek: „Négernek lenni tiszta nyelvvel, / Ahol ünnep-nyomort tanul az ember.” Ez az „ünnep-nyomor” egyrészt referenciálisan is jelölheti az elnyomó rendszer (értelmezésünkben tehát a romániai kommunizmus) identitásképző állami ünnepeit, ám a szóösszetétel általánosabb értelemben azokra a nemzeti ünnepekre is utalhat, amelyeknek emelkedettsége többnemzetiségű környezetben csupán a többségi narratíván belül jelentkezik, a kisebbségiben viszont a „nyomor” szintjén, több esetben éppen e kisebbségi pozíció okozójaként. Ezzel összefüggésben a „tisztaság” említése azt a nyelvi diszkriminációt is megjeleníti, amely Kányádi Sándor fentebb már idézett verséből is kiolvasható: „nem a bőröm”, hanem a „nyelvem néger”.

A *Négernek lenni* negyedik versszakában a remény egy már-már evangéliumi megoldás formájában merül fel („szeretni tudnánk mindörökké”), hogy aztán azonnal el is merüljön („Az elmúlás, a bamba kék dal”).

Az utolsó versszak balladai ajánlásában egy politikai-katonai vezető, a kormányzó válik címzetté, ami bár elsődlegesen az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak vezető tisztségére mutat, ám nem figyelmen kívül hagyandó, hogy a kormányzóságnak a magyar történelmen belül is van hagyománya, elég Hunyadi Jánosra, Kossuth Lajosra vagy Horthy Miklósról gondolnunk. Nem elképzelhetetlen az allegória olyan olvasata, amelyben Nicolae Ceaușescu lenne a megszólított, bár az ő alakja Szócs Kálmán életének és műveinek ismeretében referenciálisan csaknem annyira nehezen volna ideilleszthető, mint Horthy Miklósé. Az „éjsötét szívünk az égre tör” a vers már említett spirituális, valósi vonatkozásai révén a transzcendenciakeresés mozzanataként is olvasható, eszerint pedig a kormányzó akár egy transzcendentális, mennyei kormányzót is jelölhet.

A szerteágazó, esetenként szélsőséges kormányzóértelmezésekre lehetőséget nyújt, hogy a *Négernek lenni* ajánlása nem kér semmit, nem fohászkodik, nem imádkozik, nem folyamodik segítségért, csupán rögzít, csupán kijelent: „Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig, / Nevetve elpusztulunk mind egy szálig”.

Az iménti sorok egy etnikai kisebbség eltűnésének látomásával a herderi jóslat mentén Vörösmarty Mihály *Szózatát* is elénk idézik, „a sírt, hol nemzet sűlyed el”, bár a XIX. századi nemzethalál-víziókhöz képest egy némiképp eltérő esztétikai minőség szintjén.

A leíró részek utáni megszólítás kontrasztjában elhangzó „nevetve elpusztulunk” ugyanis a groteszkig fokozza a tragikumot. Talán nem felesleges megemlítenünk, hogy hasonló építkezést figyelhetünk meg Farkas Árpád *Özönvíz* című versében is, melyben a veteményt, a döglött lovakat és malacokat is elsodró áradás már a házat „töri” és „rengeti”, mikor megjelenik az (utóbb az Istent is megszólító) emberi szereplő, s ezzel a tragikum nyomban groteszkké fejlődik: „Nézi a székely, könny csurog / bajszára, reszket, úgy kacag”.

A „nevetve elpusztulás” groteszksége köszön vissza Fanon már idézett szövegéből is. Egy anyjával sétáló fehér kisgyermek meglátva őt, a négert, felkiáltott, hogy fél: „Tehát már félnek is tőlem. Elhatároztam, hogy halálra nevetem magam, de képtelen voltam rá”.

Az *Amerikai négerlázadásokra* íródott, értelmezésünkben a romániai magyar kisebbség allegóriájaként működő *Négernek lenni* egy végső soron egyetemes fájdalmakat megfogalmazó költemény, ami különösen alkalmassá teszi arra, hogy mindenkori olvasatai markánsan megújuló jelentésekkel ruházzák fel. Ezt bizonyítja, hogy a versnek már az első soroktól kezdődően vérre menő aktualitása keletkezik a jelenkor migrációs világválságának kontextusában is.

A hatalmi elnyomást és a kisebbségi létet sokszorosán a saját bőrén érző, tragikus sorsú, részint magyar, részint zsidó és cigány származású Szócs Kálmán másfél éves korában vesztette el Auschwitzba hurcolt édesanyját, marosvásárhelyi értelmiségi családok bújtatták hosszú időn keresztül. Életét később a költészetre tette fel, teljesen elmosva a határt e kettő között, s ez végzetesnek bizonyult: többkötetes, egykor ünnepelt költőként harmincévesen, 1973. augusztus 20-án, Szent István napján lakásában öngyilkos lett. Halála előtt egy pillanatra talán elnevette magát.

SZŐCS KÁLMÁN VERSEIBŐL

Auschwitzba mennék

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Auschwitzba, hol az égen piros felhők: vércseppek.
Auschwitzba, hol jajgatnak a fák is.
Auschwitzba, hol minden emlék fekete füst
és korom, korom.

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Nem ordítanék, s nem őrvöngénék.
Csak várnám őt egy villanásra.
Mosolyát, melyet örökre elfeledtem.
Hangját, melyet nem hallok soha már,
hogyan kérdezzem végre meg:

Anyám, ugye, már nem fáj a halál?
Anyám, szabad-e úgy gyűlölni, ahogy én gyűlölök?
Anyám, mindig késsel a szívembe járok,
és kést döfnék a gyilkosokba.
Anyám, szabad-e így gyűlölni?

Anyám, én nem vagyok gyilkos,
de téged megölték, s én az égről
nem hozhatom le a vércseppeket, s a földből
nem vájhatom ki a csontokat.
És anyám, még vannak gyilkosok!

Anyám, ugye, szabad ennyire gyűlölni?
Ilyen roppant tűzzel, mely ezerszeresen nagyobb,
mint a krematóriumok tüze.
Hiszen nekünk így kell gyűlölni,
erősen, okosan,
hogyan az egész földet ölelje lobogásunk.
Hogyan égessen el mindent és mindenkit, aki öl,
de szelídüljön sugárrá a kalászosok haján.

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Gyűlölni tanulnék.
Szent tüzekkel, bátran, okosan.
Nem sírnék.
De visszajönnék ide, hol anyák mosolya
mint napsugár csordul a sűrű tejbe, melyet
hunyorogva, szusszanva isznak a gyermekek.
Megtanítanék mindenkit gyűlölni, mert, jaj,
nem akarom, hogy másnak is fájjon.

Hiszen nekem nagyon fáj néha, s olyankor szeretnék
Auschwitzba menni, hogy anyám megkeressem.

Csendes kiáltvány

Gyöngeségem tudatában
fordulok hozzátok, emberek.
Mert mit is árt az aljasoknak, hogyha
tiltakozom vagy verselek?

Hogy nem nehéz országokat
varázsolni a festett semmiből,
senkit sem érdekel húsz éve múltán,
s szép hangszerfám magától is kidől.

Nótáimat bódultan üvöltik,
honnan vegyek elég italt,
ha úgyszincs már, ki emberül
vagy józanul végig kitart?

Égetett szeszeknek lángja fönt az ég.
Négy sovány nyárfa hegedül.
Jaj, hová legyen az ember,
ha sokadmagával van egyedül?

Küldj milliárd palackot

A mindennapi hazugságtól fölállik a szánk,
Szemünk rebeg, kezünk remeg, vállunk riadva ráng,
Képzelt nyugalmat: ezer fehér pasztillát falunk,
Van harsány gyémánt-városunk, nincs csengettyűs falunk,
Kint Renault, Fiat vár, megannyi nagy, közömbös eb,
Ennél talán már csak a pénztárcánk közömbösebb,
S a számolt szokás-ölelés, mely csüng az éjszakán,
Mint foszló, nyirkos rongy, mely nyári kendő volt talán.

Festett hajunk, múltunk, jövőnk, s két étkezés között
Őrült bűnösnek mondjuk azt, aki levetkőzött.
Pincébe zárjuk és ítéleteket mondatunk,
Felejtsük el örökre, mi is ilyenek vagyunk.
Tudjuk, X és Zé tegnap mit szólt, vagy mit csinált,
És összenézünk bólogatva, jó, hogy nincs hibánk.
És milyen jó, hogy van vízszámlánk, s néha még
Tűzpiros ingünk is; íme a korszerűség.

Lépkedünk, s nézzük az órát, mely régen megállt,
S nézzük mohón a négyszögű világot estétájt.
Nézzük krimi, nyelvleckét, táncdalfesztivált,
Nézzük a híradót, a verset is, de kivált

A labdát, mely hálókat rezget és az égre száll.
És égre száll a lelkünk és megundorodva áll,
Látván, a neonfényből szőtt halál testünkre nő
S kering az űrbe-zárt Föld, mint egy kerek temető.

Fohász

*A mindennapi hazugságtól fölpállik a szánk,
Szemünk rebeg, kezünk remeg, vállunk riadva ráng,
Költő, segíts e vad fajon, küldd el okos szavad,
Mondd meg, hogy rab, ki azt üvölti, hogy boldog és szabad.
Költő, értesd meg velük, hogy nincs elég arany s urán,
Hogy úr lehessen úrhajót-teremtő ész-urán,
Ki elfelejti önmagát. – Költő, ha lelked él,
Küldj milliárd palackot elveszendő lelkekért.*

Szerelmes vers

Állnék vigyázzban érted, mint a fenyvesek,
S nem érdekelne, milyen röögöt apaszt alattam
Legyekkel barátkozó alja gomba-nép,
Azt sem bánám, hogy ilyen egyedül maradtam,
Csak megfoghatnám kezed fejét,
Melyen kék erekkel álmodik a puha tél.

S lennék fa is, hogy ágam te legyél,
Hogy ujjaid értem remegjenek,
S ha indulnak a lila égben fürdő
Megszédült szelek,
Óvnálak a cinkos ablakok
Sanda fényétől, ó, védenélek a magam melegével.
Amíg meghalok.

Címek, rangok, rímek és cafrangok
Helyett adom én neked
Vigyázzban álló tisztaságom, mely füvek tövén
Őrizte álmait a Napnak, hogyha jöttek
Kerékbe tört hitekkkel farkasfogú telek.
S ha majd e tisztaságot sem tudom
Fekete záporok miatt cipelni így tovább,
Légy ágam, s félve fázz majd egyszer értem.

Egyetlenegyszer legalább.

Évforduló

Huszonöt éve siratok egy asszonyt,
kicsit csúnya volt szegény,
de mégis csodálták Vásárhelyen,
mert mind kérdezgették:
hogyan lehet ilyen szép gyereke?

Huszonöt éve siratom anyámat,
lábamhoz kuporodik a kutya-november,
s vonítunk utána.
Kibontott hajjal, seprűn lovagolnak az éjek,
fekete macska ül a mellemen.
Huszonöt éve siratom.

Úgy fáj, hogy belezsibbadok.
Úgy fáj, hogy akkor sem tudnám elmondani,
ha Arbeit macht frei lenne minden.

Huszonöt éve, mielőtt vizet adhattak
volna neki egy tankról,
mielőtt megnőtt volna a haja,
mielőtt, istenem, mielőtt nem tudom,
mi lett volna...

Néha annyira fáj, hogy belezsibbadok.
Még a tükörben sem látom,
mikor fésülködöm.
Kicsit csúnya volt.

Hát ez a helyzet, öregem.

Négernek lenni

(Amerikai négerlázadásokra)

Négernek lenni más hazában,
Nem tudni, ősök sírja merre domborul,
Rettegni úton, buszon, földalattin,
Melyen a város tamtam dombja domborul,

Négernek lenni ott, ahol fehérek
Fennkölt fensőbbiséggel járnak részeg,
Reszketeg táncot, melyet tőlünk loptak,
Nem tudván, mi a hősi múlt és mi a holnap;
Négernek lenni ott, ahol fehérek
Rekedtre őrjögve mutatják, mi az ének,

Négernek lenni tiszta nyelvvel,
Fehér fogakkal, izzó testtel,
Figyelni mindig erre, arra,
Ne sértsek és ne sértsen hangos fajta;
Négernek lenni tiszta nyelvvel,
Ahol ünnep-nyomort tanul az ember,

Négernek lenni ott, ahol
Az éj, a mély, a félelem dalol,
Ahol szeretni tudnánk mindörökké,
S nem válna lelkünk morfium-ködökké;
Négernek lenni ott, ahol
Az elmúlás, a bamba kéj dalol.

Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig,
Nevetve elpusztulunk mind egy szálíg,
De éjsötét szívünk az égre tör,
Nem bújhatunk így az ostobák elől,
Nevetve elpusztulunk mind egy szálíg,
Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig!

Álmok

Nyugdíjas pincérek álma vagyok,
az arany-borradalós maharadzsa,
Halott gyermekek álma vagyok,
angyalok isten kedvelte apja,
Vágóhídi borjak álma vagyok,
elhagyott, kakukkfüves legelő,
Elhagyott lányok szerelme vagyok,
mindig hű, nem gúnyolódó szerető,

Szeretők minden álma vagyok,
sose búcsú, és soha senki más,
Szomjas szelek vágya vagyok,
vízre hajló karcsú, parti sás,
Vizek könnyes, gáttalan álma vagyok,
cseppnyi kút, és égnyi ablak,
Önmagam reszkető álma vagyok,
félek, jó leszek, s magamra hagynak.

KORÁBBI SZAKMAI TEVÉKENYSÉGEMBŐL

A NEMZETHALÁL-PARADOXON³

Székely János: A vesztesek

Elkészülte évében a párizsi Pompidou Központ előtti tér adott otthont annak az ötméteres bronzszobornak, amely egy sportszabálytalanságot örökít meg. Az algériai születésű francia szobrász, Adel Abdessemed alkotása a *Fejelés* címet viseli, és a szintén algériai származású francia futballzseni, Zinédine Zidane búcsúmérkőzésének számára utolsó pillanatát ábrázolja, amikor a 2006-os világbajnokság döntőjének 108. percében mellkason fejelte az őt provokáló Marco Materazzit. Szándékos, durva szabálytalanság miatt azonnal kiállították, a hosszabbítást követő büntetőpárbajból aztán az olasz válogatott került ki győztesként.

Abdessemed párizsi kiállításának kurátora, Philippe-Alain Michaud a *Fejelés* kapcsán akkor a következőket nyilatkozta: „Ez a szobor szembemegy azzal a hagyománnyal, hogy szobrokat a győzelmek tiszteletére emelünk. Ez egy óda a vereséghez.” Michaud kurátorként nyilván teszi a dolgát, és érzékletesen fogalmaz, termékeny talajt biztosítva ezzel a távolabbi asszociációknak is. Tegyük fel, hogy középiskolai feladat lenne alternatív címet adni Székely János *A vesztesek* című versének: az *Óda a vereséghez* minden bizonnyal előkelő helyen végezne.

Az a fenti premissza különben, hogy a szobrok hagyományosan a győzelmek emlékére születnek, természetesen csak megszorításokkal fogadható el. Egyfelől a vereség pátozának megjelenítése és felmagasztalása nagyjából Szimónidész thermopülai sírverse óta folyamatos a művészetben, ám ha csupán a szobrokra szorítkozunk, akkor sem kellene messzire mennünk, hiszen már a *Haldokló gallus* is hasonló hatást fejt ki. A pajzsára rogyó, halálos sebből vérző kelta galata harcos heroikus szenvedésének dicsőségéből pedig nem sokat von le az a feltételezés, mely szerint az alkotást éppen a csatagyőztes görög uralkodó rendelte meg.

Szükségtelen volna hosszasan sorolni azokat a szobrokat és köztéri alkotásokat, melyek a magyar történelmi vereségekről tanúskodnak, legyen szó akár a világháborús emlékművekről, akár az 1956-os mementókról, akár az 1849-es vértanúk tiszteletére emelt műalkotásokról – mint amilyen az 1890-ben felavatott, 1925-ben lebontott, majd 2004-ben visszaállított és azóta több ízben megrongált aradi *Szabadság-szobor*. A történelmi emlékezet művészi produktumai persze többnyire nem esztétizálják felül a vereséget, ám az aradi szoborcsoportot azért is érdemes tételesen említeni, mert újabb példát szolgáltat a legyőzottség megdicsőülésére: főalakját, a babérkoszorút magasba emelő *Hungáriát* a *Haldokló harcoson* kívül olyan allegóriák övezik, mint az *Ébredő szabadság*, az *Áldozatkészség* és a *Harckészség*.

Az aradi tábornokokban és a kelta galata harcosban legalább egy közös vonás fedezhető fel: mindannyian mártírok voltak. Ennek a ténynek az esztétika szempontjából pontosan akkora jelentősége keletkezik, amennyire hajlandóak vagyunk elfogadni, hogy a

³ Esszém az *Eső* 2019/1. számában jelent meg.

mártírhálál fényében még a vereség is szebben csillog. Másképp szólva: a mindenkori vallási és politikai vértanúk a hitért, az eszméért, a hazáért, az ügyért életüket adó hősök; legyőzetésük tehát egyszersmind áldozat és helytállás, így önmagában esztétikum. Ódát zengen a vereségről akkor válhat igazi kihívássá, amikor sem a mögöttes eszme, sem a vértanúhálál nem támogatja meg a gesztust.

A vesztesekben márpedig nincsenek mártírok, csak az ütközetből visszavonuló, lerongyolódott, kétségbeesett túlélők, akikről még azt se lehet eldönteni, hogy jogos ügyért szálltak-e csatába. Egyet lehet tudni róluk, hogy vereségspecialisták: „Vereségre termett nép, / Évezredek óta verik, / Egyébre se jó: / Ez a sorsa.”

Ezen a ponton Székely Jánossal egyszerre, akkordszerűen szólal meg Ady Endre, Dsida Jenő és Ottlik Géza is. *A Nekünk Mohács kell* első szakasza szerint a magyar „veréshez szokott fajta”, de a *Psalmus Hungaricus* beszélője is rögzíti, hogy „annak fia vagyok én, / ki a küszöbre téve, / a külső sötétségre vettetett, / kit vernek ezer éve”. *Az Iskola a határon* ugyancsak Mohács kapcsán mereng el és tesz lényegi megfigyeléseket a vereségről mint hungaricumról: „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak.” (Ottlik műve más aspektusból is kapcsolódik a költeményhez. *A vesztesek* először *A nyugati hadtest* című novellafüzér lírai függelékeként jelent meg, mely kötet a mindhárom műnemben maradandót alkotó Székely János életművének egyik igazi csúcsteljesítménye. A novellák egy hadapródiskola növendékeinek második világháborús tapasztalatairól számolnak be egy tizenöt éves lovas kadét szemszögéből. Mindent egybevetve *A nyugati hadtest* és az *Iskola a határon* nemcsak tárgyukat, de nívójukat tekintve is egymás mellett említendő művek.)

A legnagyobb vereségeket is túlélő magyarság képe, akár az idézett Ottlik-szöveget, akár *A veszteseket* tekintjük, láthatóan erős kontrasztban áll a tizenkilencedik századi magyar lírában tetőző nemzethalál-szorongással. Utóbbinak mozgatórugója ugyanis nagyrészt az önvád attitűdjében ragadható meg: Berzsenyi Dániel vagy Kölcsey Ferenc vonatkozó versei nemhogy Trianon, de még Világos tapasztalatát is nélkülözik, a nép elpusztulásának fő okaként következésképp nem a ránk mért majdani háborús vereségeket jelölik meg, hanem a magyarság belső, morális erózióját. (Hasonló érveléssel indul az akkoriban újra kiadott *Szigeti veszedelem* is, melyben Isten a démoni török sereget a magyarok „feslett erkölcsé” és bűnei felett érzett haragjában küldi rájuk.) Vörösmarty Mihály *Előszó* című költeménye ehhez képest már az elbukott szabadságharcra vet számot, ám megjegyzendő, hogy említett kortársaitól eltérő módon szerzője már a *Szózatban* is kívülről jövően, a maga fátumszerűségében ábrázolja a nemzethalál esetleges bekövetkezését. Ebben az emlékezetes jelenetben nem mellékes az a mozzanat sem, hogy a nemzetpusztulást túlélő népek meggyászolják, megsiratják a halottat – hasonló empátiára apellál később Ady Endre *Üdvözet a győzőnek* című verse is, immár egyértelműen

háborús kontextusban. A *Nekünk Mohács kell* pedig az alapvető vízió és különösen az önostorozás tekintetében semmivel sem marad el *A magyarokhoz (Romlásnak indult...)* vagy a *Zrínyi dala* volumenétől.

A *vesztések* viszont a kívülről érkező együttérzés lehetőségének mérlegelése helyett először is saját közösségén belül tanúsít empátiát. Aktuális nemzeti énképét tehát nem a bűntudat és az önvád jellemzi, hanem a reálisabb önértékelés és az annak következtében kialakult önbecsülés. Vagy mondjuk ki így is: az önmaga iránti elfogadás, az önmaga iránti szeretet. Az a szeretet, amely a költemény elején még nagytotálban ábrázolt, elrongyosodott, „posztóbúztól” szagló, visszataszító „tántori népséghez” való folyamatos közelítés révén premier plánban már a következőképp nyilvánul meg: „Rájuk villan a lámpa: / Izzadt, pelyhes kamaszarc, / Borostás, torz, öreg arc, / Gyönyörű, gyönyörű arcok.”

Ha végigtekintünk annak a százötven évnek az eseményein, amely a *Himnuszt* és *A vesztéseket* elválasztja, történelmileg indokolt volna a „halálhörgés” és a „siralom” még nagyobb kiterjedése, a halálos ítélet újbóli kimondása önmagunkra. És elvileg ugyan az első világháborús békediktátum utáni erdélyi magyar irodalomban még logikusnak is tűnne a nemzethalált kiáltó hangok felerősödése, ám a transzilvanizmus fennmaradás iránt táplált hite, az őrt állás, a helytállás erkölcsé eleve kizárta a totális elpusztulás gondolatát. A huszadik század második felének erdélyi magyarságát sújtó diszkriminációs és jogfosztó intézkedések ugyancsak a herderi jóslat bekövetkeztével fenyegethetnének – és voltaképpen elvértve meg is találjuk ennek nyomait a költészetben. Szócs Kálmán egykor kultikus allegóriája, a *Négernek lenni* például a következő sorokkal zárul: „Nevetve elpusztulunk mind egy szálig, / Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig!” Sőt 1957-ben maga Székely János is a nemzethalálról vizionál *Két kos között* című versének zárlatában: „S bár lenne, s hamar jönne már a / Nagy vég: a nép tömeghalála, // Hogy nőne már szulák a síron: / Ne kéne sírnom, egyre sírnom!” Ez a hozzáállás azonban korántsem meghatározó a korabeli erdélyi magyar irodalom profilját illetően, melyet Görömbei András *Napjaink kisebbségi irodalma* című munkájában ekképp fest meg: „A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején keletkezett legjobb romániai magyar művekben plasztikusan áll előttünk egy sokat szenvedett, de sajátosságának értékére ébredt nemzetiség bizakodó képe.”

Ennek a bizakodásnak egyik lírai lenyomata *A vesztések* – illetve több is annál. Nem pusztán bizakodik, hanem biztos tudással állítja, hogy több ezer év vár még a „vereségre termett népre”. Derűlátás ez a javából – s ez alkatilag igen távol áll a már idézett *Két kos között* című vers beszélőjétől, de attól a képtől is, amelyet Székely János szépírói és filozófusi életművének fényében ápolunk róla. Különösen, hogy a nemzethalál kérdése történelmi drámáiban többször is előkerül. Az 1989-es *Mórok* a spanyol fennhatóság alá került ibériai mór lakosság teljes megsemmisítésével végződő középkori eseményeket tükrözi rá a másik, a kolozsvári cselekményszálra, mely az 1956-os forradalom idején, illetve 1959-ben, az önálló magyar egyetem megszüntetésekor játszódik (habár a hangsúlyt mindkét időszínpán az egyén felelősségkörének vizsgálatára helyezi). A *Caligula helytartója* konfliktusát pedig az adja, hogy a legyőzöttek megalázását jelképező parancs szerint a császár szobrát be kellene vinni a zsidók templomába, amit viszont ők joggal a templom megszenteltetéséért könyvelnének el. A római helytartó és az ellenálló zsidó főpap eszmei csatározásainak végkifejletéhez közeledvén utóbbi a következőképp

érvel: „Egész nyugodtan öljetek halomra. / Olyan világot értünk meg, uram, / Hogy ezt csak a gazember éli túl, / S aki túléli, úgysis mind gazember. / Hát jöjjön inkább a nemzethalál.”

A *vesztesek* tehát úgy illeszkedik az akkori erdélyi irodalom „bizakodó” fősodrába, hogy az egyéni életművet illetően ugyanez az állítás nem tehető meg. A hatalom természetrajzának vizsgálata azonban nagyon is központi témája Székely János írásainak, különösen a hatalomgyakorlás és a morál viszonya. A *vesztesek* pedig szerzőjének éppenséggel azt az erkölcsfilozófiai alapvetését bontakoztatja ki, melynek térnyerése már csak líráján belül is nyomon követhető, s amelynek megfogalmazása a költemény egyik csúcspontját adja: „A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz. / Mióta világ a világ, / Az nyer igazán, aki vesz.”

Ez a tétel sejlik fel már a *Bolyai hagyatéka* című szonettkoszorú egyik darabjában is: „Hogy gögös volt és hirtelen? De végre / Mi más legyen a vert hadak vezére, / De mégis-mégis sejti már, hogy győzött?” A *Rufus Decius monológja* is a gondolat formálódásáról tanúskodik: „De tudom azt is: van a hitben nagyság, / S van győzelem, de soha sincs igazság.” A *tó* mindemellett már egyértelmű kijelentéseket tesz: „Legjobb még nekik, akiket / Végleg legyőztek már a győzők. // Kik elvesztették harcaik, / Kiket mindenki megelőzött”, „Őrajtuk csillog, bennük ég: / Az egész élet az övék. // Azé, azé az élet, hidd meg, / A vesztesé, ki nem veszíthet”. De hasonló következtetésre juttat a *Havasi idill* ötödik verse is: „A jót velünk sem az teszi, / Ki ölbe vesz s álomba ringat, / Hanem ki veszünk éhez. // Becsüljük meg hóhérait.”

Az imént vázolt költészeti példák tükrében pedig *A vesztesek* retorikájának zsenialitása éppen abban rejlik, hogy a drámai hatás érdekében úgy tesz, mintha „a vesztes az igazi győztes” korábban már többször kifejtett tételére csupán a versbeszéd közben döbbenne rá. Ezért a vesztesekre vonatkozó megannyi kérdés, ezért a késleltetés, az elbizonytalanító módosítószó egy később igazolást nyerő állításban: „Vonul sorsába bele-törődve, / S talán még büszke is / Erre a sorsra.” (Kiemelés: M. H. M.)

Székely János morálfilozófiai meglátásai természetesen értekező prózájában mutatkoznak meg teljes tisztázottságukban, melyre azonban ezúttal csak érintőlegesen térünk ki. A *demokrácia esélyei* című esszéjében például bevallott utópisztikussággal jelenti ki: „Ha valaki meg tudná mondani, hogyan élhetne meg az emberi társadalom hatalom nélkül, az elképzelhető legnagyobb jót tenné az emberiségnek. Csakhogy ezt senki nem tudja megmondani.” Máshogy fogalmazva ugyanott: „Miképpen lehetne tehát eljutni olyan állapotokhoz, amilyenekre erkölcsi érzékünk mindig is vágyott, s amelyek kizárnák, hogy embernek ember fölött hatalma legyen? Olyan kérdés, amelyet nemhogy megválaszolni, hanem már feltenni is lehetetlen.” Mégpedig azért lehetetlen, mert Székely gondolkodóként nem esik abba a hibába, hogy az embert kizárólag tudatos vagy kizárólag cselekvő lényként határozza meg. A költői szabadság ezzel szemben már egy másik kérdés, hiszen *A vesztesek* szintisztán morális alapon kezeli a problémakört, mikor a másokon való uralkodást „igazságvesztésként” definiálja, s a verscímet végső soron a látszólagos győztesekre nézve tekinti érvényesnek.

Székely Jánosnak legalább egy olyan verséről szót kell még itt ejteni, amely a korábban soroltakhoz hasonlóan az „az nyer igazán, aki vesz” tanításának morális alapon megképződő igazságtartalmával érvel. Az *Ardzsuna kérdez* című költemény ugyanis a

Bhagavad-gíta elejét felhasználva ad az eredetnél konkrétabb konklúziót Ardzsuna szájába: „Ha vesztek, éltem veszttem el, / Ha győzök, odatesz a nagyság, / Mivelhogy mindig mindenütt / A vesztesnél van az igazság.” Az öröklési családviszály véres küzdelemben torkollása előtt elbizonytalanodó Ardzsuna képe nagy hasonlóságot mutat az *István, a király* vonatkozó jelenetével, és ahogy Sarolt Istvánnak, úgy a *Bhagavad-gítában* Krisna is azt tanácsolja a hadvezérnek, hogy szálljon bátran küzdelemben. Okfejtésük azonban nyilván eltérő, Krisna a rokonvér ontásától ódzkodó Ardzsunát azzal nyugtatja, hogy a csatában csupán a testet lehet megölni, a lélek halhatatlan: „Mindenkinek a testében ez a soha meg nem ölhető lélek lakozik, Bhárata; ezért egyetlen lény miatt sem szabad bánkódnod.” (Vekerdi József fordítása.) Az *Ardzsuna kérdez* azért is érdemel kitüntetett szerepet a vizsgálat során, mert Krisna válasza a *Mahábháratából* tudható végkimenetel fényében nyeri el igazi jelentőségét: a tízmilliós ütközetben lényegében mindenki életét veszti, mindössze tizenegyen élnek túl.

A *vesztesek* mindazonáltal az *Ardzsuna kérdez* kontextusa révén is megoldást kínál a többszázados herderi félelem csillapítására, amennyiben a lélek halhatatlanságának tanán keresztül a legyőzött nemzetnek még fizikai pusztulása esetén is a néplélek halhatatlanságát ígéri. (Ebben az esetben a tűzérség visszavonulása értelmezhető akár a nirvána felé tartó menetelésként is.) Akár ezt az olvasatot tekintjük, akár a szövegközelit, *A vesztesek* úgy dolgozza el a magyar irodalom és közgondolkodás egyik elvarratlan szálát, vagyis a nemzethalál kérdéskörét, hogy egy paradoxonba tereli azt. Vagy egy vereségek által sújtott, örökké tartó apokaliptikus állapot „menekít meg” bennünket a (talán ilyen körülmények között már feloldozásnak számító) megsemmisüléstől, vagy maga a biológiai halál. *A vesztesek* végső soron nem tesz mást, mint hogy a *Nekünk Mohács kell* nemzetföltését a saját logikája mentén tagadva, az abból fakadó önostorozó szarkazmust a mondandóról lefejtve: teljesen komolyan veszi, hogy végünk lesz, ha nem ver meg minket félpercenként az Isten.

S hogy születésének kilencvenedik évfordulóján mit is kívánhatnánk a már csak műveiben köztünk lévő, az „ezer új vereséget” kilátásba helyező szerzőnek? Minimális kockázattal talán azt, hogy ne legyen igaza. Legfeljebb végül mégis igaza lesz.

NAGY UTAZÁS AZ ÉJSZAKÁBAN⁴

Tisztelt Konferencia,

elnézést kérnék az itt következő, merőben esszéisztikus szövegért, de nem kérek, ugyanis huszonegyedik századi ember vagyok. S mint ilyen, nyilván egoista, önelégült, finomabban szólva ambiciózus (magyarán törtető és karrierista), aki azért áll most Önök előtt, mert szereti hallatni és hallgatni a saját hangját, mert érvényesülni próbál, s legfőképp, mert úgy gondolja, hogy ez a pár perc neki jár, ezt a pár percet ő megérdemli, mi több, ki más is érdemelné meg, ha nem éppen ő, éppen ezt a pár percet.

Tehát próbál egyfajta én-kultuszt kialakítani és működtetni.

S hogy is ne próbálna, miközben az élete többfelé van darabolva: bár a munkáját rühelli, nyolc órában dolgozik, hogy egzisztenciális boldogulását valamelyest biztosítsa, ennek következtében aztán a magánéletére, a nőjére naponta egy-két órája ha egyáltalán marad, nem beszélve a személyes szükségletekről, az elfojtásokról, vágyakról, melyeket leginkább a televízió révén elégíti ki, legyen szó bájos szappanoperákról, borzongtató horrorokról vagy tündéri science fiction-ökről, mindegy, csak a valóság ne legyen, mert az rossz, az keserű, a valóságot korábban egyáltalán nem ilyennek álmodta meg.

Arra próbálok utalni, hogy véleményem szerint a mai ember meglehetősen romantikus alkat. És romantikus alkat értelmezőként is, amennyiben „én”-központú; s egy ebből fakadó regényes húzással minden további nélkül kijelenti, hogy Ady Endre *Kocsi-út az éjszakában* című verse romantikus költemény. Ezt az állítást valamelyest igazolni is pusztán a kaland kedvéért próbálja meg az alábbiakban.

Vadai István *Megkétszerezett magány* című tanulmányában felveti a fenti értelmezésnek a lehetőségét, de folytatás nélkül és feltételes módban hagyja: „Ez a szomorúság a holdas éjszakában lehetne elégikus, sőt akár romantikus is.”

Lássuk, mennyire elégikus, mennyire szentimentalista, mennyire romantikus a vers első szakasza: az égen Hold van s egyébiránt szomorúság. Tudjuk, hogy a szentimentalizmus többek között a temetői költészet, a sírköltészet divatját is megteremti, elég ha Edward Young *Panaszok, avagy Éjszakai gondolatok életről, halálról és halhatatlanságról* című kötetét említjük. Éjszaka az igazi költő kimegy tehát a temetőbe, és a halálról gondolkodik. Így tesz nálunk Kölcsey is, például *A képzelethez* című költeményében:

A felhők közül nyájasan süt
A hold fejem felett,
Ott a sírhalmokon nyugtatja
Szelíd tekintetét.
Sírhalmok! ah keserves érzés
Vérzi bús szívemet

⁴ Előadásom a „Kocsi-út az éjszakában-konferencia” részeként hangzott el 2011. május 8-án Nagyváradon, az Ady Endre Líceumban.

– és így tovább. A holdfény, a szomorúság s a fájdalom sírköltészet nélkül is együtt jár XIX. századi irodalmunkban. Csokonai *Siralom* című versében olvassuk a következőket:

Halavány Hold bús világa!
Te légy kínom bizonyosága;
Te sok álmatlan éjjelem
Együtt virrasztottad velem.

Ady publicisztikájából értesülünk arról, hogy meglehetősen szerette Csokonait, nem véletlen, hogy például *A Füredi parton; A Tihanyi Ekhóhoz* című elégiko-óda is ekkora rokonságot mutat a *Kocsi-úttal*:

Itt a halvány holdnak fényjén
Jajgat és sír elpusztúlt reményjén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív.

Később:

Már te nyugszol, drága lélek,
Én pedig még elhagyatva élek
Ennyi zaj, jaj, baj között.
Ennyi zaj, jaj, baj között.

Hold és szomorúság (már-már evidens) együtt járására meglehetősen sok példát lehetne hozni a XVIII–XIX. századi költészetből. Nézzük a romantika egyik hazai kulcsfiguráját, az Ady által szintén erősen reflektált Vörösmarty Mihályt, hogy hogyan alakul műveiben ez a viszony. *A két szomszédvárban* például így:

Fenn vala már a hold s szomorún a pusztá falak közt
Ült vacsorájánál Tihamér.

Valamivel izgalmasabbak azok a szöveghelyek, amelyekben egyesén a Hold az, aki bús. A *Tündérvölgyben* egy ponton

fölkelnek az éjnek csillagi,
Őket bús orczával fényes hold vezeti.

A *Zalán futásában* pedig a szereplők „Némán a szomorú holdnál leterülve fekszenek”. A *Kocsi-út...* első szakaszában előforduló, szintén néma, sivatag éj ugyancsak Vörösmarty egyik művét juttatja eszünkbe, a *Csongor és Tündét*. Az Éj itt a következőket mondja:

Sötét és semmi voltak: én valék,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.

Maradjunk még az Éj monológiájánál, mert az egy későbbi pontján nagyban meghatározza a *Kocsi-út az éjszakában* romantikus értelmezhetőségét:

A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz:
Sötét és semmi lesznek: én leszek.
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.

Vörösmartynál a teljességet a menny és föld együttese jelenti, az Éj is kitér erre monológiájában. Ha az Adynál darabokban lévő „Minden Egész”-t rárimeltetjük erre a „Mind enyész”-re, romantikus töredékmintát kapunk: a teljességélménytől való megfosztottság teljességvággyal is párosul, akárcsak Vörösmartynál, aki a mennyet kereste a földön is. Hogy ez a teljességvágy egyébiránt mennyire halvaszületett gondolat Adynál (is), azt egy későbbi, *A rémnek hangja* című verse illusztrálja.

Minden Külön össze-zsibolygott
S mégis mindenek szét-szakadtak.

Ennek a hiábavaló teljességvágynak érzékletes képe olvasatom szerint a csonka Hold. Hangsúlyozom: nem fogyó Hold, csonka Hold. A csonkaság relevanciáját elsődlegesen abban látom, hogy valamikori teljesség már soha nem lehet ugyanaz. Tehát, ha például egy mára már erős közhellyel élve: sajtból képzeljük el a Holdat, amelyből valaki falatozik. Ilma így beszél erről Tündének:

Ilma
Itt nekem férjem maradt,
Akit Balgának neveznek.
Ollyan isten-verte had
Nincs talán a félvilágon.
Szomja, éhe mondhatatlan,
E nagy föld kenyér ha volna,
S hozzá sajt a holdvilág,
Már eddig felfalta volna.
Hold az égen nem ragyogna,
S most itt nem járhatna láb.

A „csonka” jelző ebben az értelemben is borzongtató, mintha amputáltak volna a Hold egy részét: kísérteties apokaliptikussággal hat a félhold képe, mely már soha nem lesz egész. Weöres Sándor is erről ír *Füst Milán emlékére* című versében:

Nézd: ablakodban a csonka Hold ereszkedik,
egy hét és elfogy. Majd újra növekszik, azt hiszed?
Tévedsz: ez a holdforduló nem újul sohatöbbé.

A csonka Hold fenyegető, kísérteties és szomorú hangulata ragad rá a *Kocsi-út az éjszakában* beszélőjére is. Romantikus eljárás az, a természet hangulatával ábrázolni az egyénét. Viszont ha ez a párhuzam működik, akkor „Minden Egész eltörött”, akkor nemcsak a hold, hanem a beszélő is csonka, töredékes „én”.

Mint ahogy a környezet is valamelyest töredékes, félig mély csönd és félig lárma. A napokban a legkülönbözőbb értelmezéseit hallottuk ennek a sornak. Minthogy azonban a szöveg a Hold csonkaságából indul ki, s mert romantikus versként tekintek rá, én hajlamos vagyok ezt a sort is a Hold képéből magyarázni. Főként, hogy nagyon hasonló eljárással él Vörösmarty a *Zalán futásában*:

Már közel ért, szeme csillámló vala, képe mosolygó,
Fél víg, fél szomorú, mint a hold éjjeli képe.

Természetesen önmagában is romantikus vonás a szélsőségesség, a vígság-szomorúság, a csönd-lárma, hiszen nincs megnyugvás, nincs arany középszer. A fenti idézet viszont a kép szintjén is szorosan kapcsolódik az Ady-vershez: a Hold fénylő és sötét oldala egyenlő az arc vígságával és szomorúságával. Ennek analógiájára szeretném értelmezni a félig mély csöndet és a félig lármát, mikor elfogadom, hogy a sötétnek csöndje van, a fénynek pedig zaja.

Abból indultam ki, hogy a huszonegyedik század embere romantikus alkat, de nem volt másképpen ez a huszadik század közepe-vége táján sem. Ha például az énekelt könnyűzenei műfajok huszadik századi térhódítására gondolunk, könnyen párhuzamot vonhatunk a romantika zenéjével, az opera virágkorával, Schubert dalaival, a szimfonikus költeményekkel, a költészet és zeneművészet (örökösen újbóli) egymásra találásával. Ezért is tűnik adekvátnak, ha a vizsgálatot kiterjesztjük a kortárs, hazai énekes zenészek, zenekarok szövegeiben, szerzeményeiben felbukkanó reflexiókra is.

Az Éj monológja a világ pusztulásáról és a Hold csonka volta érdekesen játszódik össze korunk egyik szintén romantikus együttesének, a Quimbynek egyik szerzeményében. A vonatkozó sor így hangzik: „Kozmikus kertedben csonka hold pislákol”. A szám címe pedig: *Búcsú az univerzumtól*.

Az út, a sivatag kietlensége és a teljességkeresés a (nevében a „földi mennyre” is rájátszó) Heaven Street Seven egyik számában ölt groteszk módon alakot.

Utazás, utazás a kegyetlenbe.
A sivatag közepén már nem ugat a jegesmedve.

Keresem, keresem az ikerpárom,
iszonyú ideges leszek, ha megtalálom.

Az utazásmotívumra a könnyűzenéből a legkézenfekvőbb példa Presser Gábor szerzeménye, a *Nagy utazás*. A Bereményi Géza által írt szöveg több helyen azt mondja ki, amit az Ady-vers elhallgat. A *Kocsi-út az éjszakában* nem beszél arról, hogy az út maga az élet. Nem beszél sokat a szerelemről, a lángról, ugyanis ezek toposzok, mocsok nagy közhelyek, mint láttuk fél éve a Nagy László-versben, a *Ki viszi át...* soraiban is (melyek nem mellesleg ugyanezeket a képeket említik az értékmentés tárgyaiként). A *Nagy utazás* viszont nagyon is világosan tisztázza a motívumokat: „Nagy utazás, azt mondtad, hogy ez az élet, s nem halunk meg”. Lángról és szerelemről, mennyről is eléggé egyenesen beszél, illetve kérdez:

Hol van a tűz, hol van az a mindig sóvár régi láz,
Az a régi égi láz, amivel beléptél, s megszerettelek?

A *Kocsi út...* énje azonban annyira passzív, hogy még kérdezni se kérdez, megmarad a leírás, az említés, a felmutatás szintjén; és ebben a vonásában mindenképpen romantikus töredék, részleteiben ábrázolja az Egészet – a tematika és a műfaj együttrezdülése látható itt.

A töredékesség mai, romantikus megközelítései közé tartozik a Magna Cum Laude *Lehet, hogy eltört* című szerzeménye is, mely az alábbi részletet állítja refrénbe:

Lehet hogy eltört,
lehet, hogy valahol elszakadt,
de van néhány olyan sérülés,
amit nem kell megragassz.

Egyebek mellett az is közös ebben a számban és a *Kocsi-útban*, hogy mindkettő motivikusan visszautal Arany János egyik versére, melynek egész egyszerűen *A világ* a címe, s melynek felmutatását követően stílszerűen meg is hagyom a maga töredékességében ezt a rövid szöveget. Az Arany-vers tehát így indul:

A világ egy kopott szekér,
Haladna, de nem messze ér;
Itt is törik, ott is szakad:
Sose féljünk, hogy elragad.

És valóban: ne féljünk. Meggyőződésem, hogy a *Kocsi-út az éjszakában* versbeszélője sem fél. Mármint igei értelemben nem.

MEMENTO VIVERE⁵

Balogh Ádám: *Nyers*

Balogh Ádám első kötetének legelső mondatában megjelenik az apa figurája, aki aztán az utolsó oldal utolsó soráig tulajdonképp végigkíséri a *Nyers* verseit. Balogh Ádám első kötetével emberi és poétikai értelemben is legyőzte a halált. Nem a saját majdani halálát, nem az apja hajdani halálát, hanem a legtöbbször biztosnak hitt, a mindenkori halált. Keresztény tettek tűnhet mindez, és van is benne némi igazság. „*Istenhez nem üres kézzel indul / apját visszaszerezni az ember*”, írja *Kenyértörés* című versében, az utolsó lapok egyikén, amikor már az olvasó is helyeselhet: hát persze, hogy nem, mert az ember az apját visszaszerezni ezzel a kötettel indul.

A stratégia pedig a legkevésbé sem bonyolult: Balogh Ádám első kötete ugyanis nem a halálról, hanem az életről szól. Hiába telepszik rá olykor még a boldog gyermekkor verseire is a kötet második felétől egyre nyilvánvalóbban jelenlévő elmúlás, hiába képződik meg a *Nyers*en belüli legnagyobb poétikai töréspont a halálversek környékén a néhány soros, sokkal sűrűbb darabok révén (melyeknek köszönhetően a halál költői értelemben is redukciót erősödik), hiába szól ez a kötet az apa keserű haláláról: mégis az életről szól. És ez valóban nem túl körmönfont eljárás, ismerünk megannyi példát már erre.

A hagyomány szerint a karthauzi néma szerzetesek találkozásukkor mindössze két szóval köszönnek egymásnak: *Memento mori*. Húsvétvasárnap viszont módosítanak a szokáson, és egymásnak tavaszi kankalint átnyújtva az üdvözlést ekképp ejtik meg: *Memento vivere!* Balogh Ádám *Nyers* című kötete ugyanígy működik, és nagyon is sok köze van a húsvéti feltámadáshoz – különösen, ha elfogadjuk, hogy a költészet az élet ünneplő ruhája, s egy kötet pedig a költészeté.

A nyitóvers a *Vanília Égbolt* címet viseli, és már ennél a darabnál gyanút foghatunk a címadással kapcsolatban, hiszen a versnek önmagában semmi köze nincsen a *Vanília égbolt* fedőnév alatt futó amerikai remake-filmhez – annál inkább a Milli Vanilli nevű, felejthető, nyugatnémet hiphop-formációhoz. Asszociatívnak tűnhet tehát a címadás, noha az első vers még megannyi popkulturális utalást vonultat fel: *Modern Talking*, *Szomszédok*, *Linda*, *Ice-T*, a *Tutti Frutti Party* nevű pornóújság, nem beszélve a kisdobosnyakkendő és az amerikai MTV viszonyáról. A nyolcvanas évek vége felé játszódó, a kötet nagy részének történelmi, társadalmi és szubjektív kontextusát kijelölő költemény egy tárcavers. Könnyed hangvételi, messzemenően személyes, mégis sokak nevében szóló vallomás arról, hogy mit jelentett a nyugat beszivárgása egy elemista, történetesen magyarországi kisfiú és környezete életében. És ahogy a többnyire közélettel foglalkozó újságokba a líraiságot csempészi be a hátsó oldalak egyikén a tárca, úgy a *Nyers* lírai világába a vodka- és a kólaszagú, a bombafüstös, a málnasör ízű életet leheli bele már rögtön a legelső vers.

A *Vanília Égbolt* azonban nemcsak publicisztikai jellegét, de címét tekintve sem egyedülálló a kötetben belül. Motivikus tárcscímei a *Sörhabos égbolt*, a *Trágyafoltos égbolt*,

⁵ Recenzióm a *Tiszatáj Online*-on jelent meg 2016. augusztus 14-én.

tágabb értelemben a *Felettünk az ég*, még tágabb értelemben az *Időjárás* című egysoros szövege: „A krematórium felett mindig szürke az ég.” Ezek a versek és címek ily módon a *Vanília égbolton* kívül a *Berlin felett az ég* című filmtörténeti klasszikust is megidézik (annyi különbséggel, hogy utóbbihoz képest Balogh Ádám kötete a vonatottság leghalványabb gyanúját is messziről, messziről elkerüli). És miről szólnak ezek a filmek? Hát arról, hogy az élettelen hogyan kívánczik bármi áron, mindenáron: az elevenbe.

Nemcsak a *Berlin felett az ég* angyalfigurájáról van szó tehát, hanem a *Vanília égbolt* mintájára egy ideálisra csiszolt, ideálisra álmodott életről is – így válik a nyitóvers címe a kötet olvasatában asszociatívból szimbolikussá. A gyermekkor verseiben ugyanis nyoma sincs a szülői szigornak, az otthoni balhéknak, az alkoholizmusnak, a büntetésnek vagy verésnek, a nemtörődömségnek, a meg nem értettségnek, és egyáltalán, a legcsekélyebb problémának, mert minden a legnagyobb rendben van. A gyermekkor verseiből meg lehet tanulni, hogy hogyan lehet a legjobban egy eleven, egy csibész, ámde jó gyermeket felnevelni. Már csak ezért is érdemes elhinni, hogy Baloghéknál tényleg minden ennyire klappolt.

És igen, a referencialitás. Ezt a könyvet márpedig a leginkább így jó olvasni. Egyrészt azért, mert a szövegek egyébként is eléggé erősen ezt kívánják tőlünk: úgy vallanak a gyászról és egy kivételes emberi kapcsolatról, hogy nincs bennük egy hamis gesztus, egy őszintétlen félmondat sem. Balogh Ádám farkasszemet néz életének nagy részével, és nem pislog. A *Nyers* olvasója pedig viszonylag hamar elkezd érezni, hogy ennek a könyvnek szerzői oldalról is mekkora személyes tétje van. Ezen felül Balogh Ádám köteté még az alanyi lírát művelő kortárs magyar költők munkái között is élen jár a költői anyag mögött húzódó megélttség tekintetében. „Megélt költészet.” Jól hangzik, nem?

Másrészt viszont azért is érdemes engedni a referenciális olvasatnak, mert így talán saját referenciáink is hamarabb kezdenek dolgozni. Eszünkbe juthat a mi apánk, a mi fiunk vagy születendő gyermekünk, a boldog vagy boldogtalan, a teljes vagy csonka, a mellettünk lévő vagy mellőlünk hiányzó családunk, virágzó vagy elrontott rokon kapcsolataink – így igaza lesz András Lászlónak, aki a *Nyers* fülszövegében a könyvet tulajdonképp mindenkinek ajánlja, hiszen az őszinte olvasó csak épülhet belőle.

A címekre látszólag visszatérve: a *nyers* szó mindössze a kötet élén jelenik meg, a versekben viszont egyszer sem. Ez is mennyire gyanús. Aztán, ha végeztünk az olvasással, már több megoldásunk is akadhat a talány feloldására. *Nyers*, mint nyers hús vagy nyers gyümölcs: ahogy a nyers gyümölcsöt vagy húst daraboljuk, ugyanúgy csordul ki a szemünk láttára minden olaj és zsiradék és egyáltalán, minden életnedv Balogh Ádám történetnyi szeletekben szervírozott gyermek- és kamaszkorából. Vagy ha már a feltámadáson jár az eszünk, hát ott a nyers bor, mely egy kortynyi vízzel sincs elvegyítve; illetve a nyers, a meg nem alvadt vér. Vagy gondoljunk a nyers modorra, a nyers fogalmazásra. Balogh Ádám ugyanis valóban nem köntörfalaz, abban az értelemben, hogy ezek a versek nincsenek mívesre munkálva, nincsen bennük hagyományos értelemben vett ritmus, egyáltalán nem rímelnek, nem alliterálnak, nem csilingelnek, ezeknek a verseknek egészen más díszük van: az apai és a fiúgyermeki szeretet.

Egy olyan fiút ismerünk meg a kötetből, aki türelmetlenül akar férfivé lenni, hogy hasonlíthasson az apjához, valamint egy olyan apát, aki többször is gyermekké akar még

válni, hogy közelebb kerülhessen a fiához. A fiú az időt gyorsítani, az apa pedig visszafordítani szeretné, mígnem a haldokló apját ápoló fiú előtt is nyilvánvalóvá válik, hogy az időt siettetni soha sem érdemes. Ennek a végtelenben tényleg találkozó párhuzamoságnak egyik legszebb képe a tehénlepényben álldogálás, Isten hidege elől megmenekvős, *Trágyafoltos égboltban*, különösen annak zárlatában jelenik meg: „*ha gyermek / apám felnőtt fiától kérdezné, / te ki vagy, azt válaszolnám, / aki a légvégéig őrzi a melegét.*”

Balogh Ádám lírájának egyik igazi sármja, hogy csak nagyon ritkán lehet belőle mindössze néhány sornyt idézni. Ezeket a verseket a fokozatos, a nagyon finom építkezés jellemzi, így az olvasás közben igazán megérintő szöveghelyek önmagukban kiemelve gyakran alulmaradnak a versbeli, a kötetbeli értékükhöz képest. És ez jó, hiszen Balogh Ádám nem nagyokat mond, hanem szép dolgokról mesél. Próbáljunk meg a bennük rejlő magasztosság illusztrálása szándékával néhány sort idézni az olyan torokszorító versekből, mint a *Felettünk az ég*, az *Őrségváltás*, a *Gyermekkor elvitelre*, a *Féregjárat*, a *Halandóknak* vagy a *Füttyszóra*. Nehezen fog sikerülni.

A szerkesztő „hangsúlyozottan szubjektív” szöveget kért, ami nemcsak azért felettből kedvező, mert végre szabadon lehet rajongani egy valóban katartikus könyv iránt, hanem mert egy ilyen olvasmányélmény után egyszerűen rossz érzés lenne a hozzászólás szakmaiságát mímelve nekilátni hézagokat keresgélni a kötetben. Az viszont a legnagyobb objektivitás mellett is kijelenthető, hogy Balogh Ádám debütáló szerzőként még nagyon sokra hivatott, és hogy a *Nyers* az utóbbi évek egyik legfontosabb verseskötete. Sokunk számára meg bizonyára a legfontosabb.

PUBLIKÁCIÓS LISTA – VÁLOGATÁS

TANULMÁNY, ESSZÉ, KRITIKA, RECENZÍÓ

- Fekete magyarok* – Szőcs Kálmán: *Négernek lenni, Eső, 2019/4.*
A nemzethalál-paradoxon – Székely János: *A vesztesek, Eső, 2019/1.*
Memento Vivere – Recenzió Balogh Ádám Nyers című kötetéről, *Tiszatáj Online, 2016. augusztus 14.*
Netversek, Irodalmi Jelen, 2015. április 11.
Csernely violás völgye, in: Fűzfa Balázs (szerk.), A közelítő tél, Savaria University Press, 2012.
Zoom 9. – Izsó Zita: Tengerlakó – Videókritika többekkel: Balogh Orsolya, Borsik Miklós – Irodalmi Jelen, 2012. június 12.
Zoom 1. – Krusovszky Dénes: A felesleges part – Videókritika többekkel: Boldog Zoltán, Orcsik Roland – Irodalmi Jelen, 2012. január 31.
Nagy utazás az éjszakában, in: Fűzfa Balázs (szerk.), Kocsi-út az éjszakában, Savaria University Press, 2011.
Lábnymok a latyakban – avagy a Ki viszi át a Szerelmet kortárs leképződései, in: Fűzfa Balázs (szerk.), Ki viszi át a Szerelmet, Savaria University Press, 2011.
Tizenöt év nem piskóta (Kosztolányi Dezső: Édes Anna, Szegedi Nemzeti Színház, 2011. február 3.), Irodalmi Jelen, 2011. február 13.

INTERJÚ, RIPORT

KÉRDEZŐKÉNT

- Valami nem stimmel. Interjú Lakatos Istvánnal, Irodalmi Jelen, 2012. december 12.*
Bulik és botlások valahol útközben. Beszélgetés Terék Annával, Krusovszky Dénessel és Szöllősi Mátyással, Tiszatáj Online, 2012. május 14.
Játszmák spontán körhintán, avagy egy titkos állatfaj esete a vad ellenzékiességgel. Beszélgetés Zilahi Annával, Fehér Renátóval és Lázár Bence Andrással, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 13.
Budapest erre alkalmatlan. Interjú Balogh Endrével, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.
Fekete tulipán, rózsaszín tulipán satöbbi, avagy a nihilizmus beteges hiánya. Interjú Marno Jánossal, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.

KÉRDEZETTKÉNT

- Becsy András: Miniinterjú Molnár H. Magorral, Bárka Online, 2016. augusztus 11.*
Jenei Gyula: A költészet mint dokumentum, Eső, 2013/4.; in: Jenei Gyula: Munkák, metaforák, Eső Könyvek, Szolnok, 2014.
Alternatív Nemzeti dalok – Körkérdés, Irodalmi Jelen, 2014. március 14.
„Szívesen olvasom a bátor, a kevésbé elegáns szövegeket” – Évértékelő körkérdések 2011/4, Irodalmi Jelen, 2011. december 27.

HELYSZÍNI TUDÓSÍTÁS, HELYSZÍNI RIPORT

- Szerbkereskedők. Tudósítás az ötödik Kultúrcsempész Sínbusz Fesztiválról, Irodalmi Jelen, 2012. október 9.*
Szalonnaképes irodalom. „Kissé elfogult” beszámoló A Mélypont ünnepélyéről – Tiszasziget, 2012. június 6., Irodalmi Jelen, 2012. június 11.

Piroska, mi van a kosaradban? Beszámoló a harmadik alkalommal megrendezett Kultúrcsempész Sínbusz Fesztiválról, Irodalmi Jelen, 2010. október 18.
Én vagyok Jucika, avagy identitás és entitás kérdése egy emigrációban lévő demokrácia esetében. (Irodalmi Jelen est, Grand Café, 2009. október 29.), Irodalmi Jelen, 2009. november 4.
Nincs más út, csak a könnyebb út. Navigátorok a Sínbusz Fesztivál várótermében. FISZ-JAK est, Grand Café, 2009. október 8., Irodalmi Jelen, 2009. október 14.
Lázás állapotokról – Beszámolóként indul, naplónvá fajul. Beavatás a JAK-táborba, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.

JEGYZET, TÁRCA

Kínai Pál és az Istókhalma-szindróma, Memória Online, 2015. szeptember 5.
Szoborban az igazság, Irodalmi Jelen, 2015. május 11.
Elszámolni egyig, Science Caffé, 2013. április 18.
Hit happens, Science Caffé, 2012. november 26.
Hargitai pingpong, Science Caffé, 2012. október 21.
Taxi-út a Partiumban, Irodalmi Jelen, 2011. május 5.